

УДК 94(477):(031)

ВІТЧИЗНЯНА ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА
У МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІВ

С.М. Борчук

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Розкриваються основні архіви України, у яких є фонди і матеріали щодо висвітлення історії української енциклопедистики. Описано вміст фондів, їх наповненість та інформаційна складова, а також важливість для дослідження історії створення вітчизняних енциклопедичних видань. Акцентується увага і на джерельних матеріалах фондів бібліотеки Вернадського, а також на фондах та справах інших установ.

Ключові слова: енциклопедистика, регіон, енциклопедичні видання.

Найавторитетніші видання, що містять стислий виклад найважливіших відомостей з усіх галузей людського знання, називають енциклопедіями. Національна енциклопедія – візитна картка держави, сума знань про її історію, економіку, політику, культуру, побут, населення, про найвизначніших представників її народу, власне – про все найбільш значуще й значиме на її території у різних сферах людської діяльності.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) зберігається фрагментарно фонд 4284 – «Видавництво «Українська Радянська Енциклопедія» («УРЕ»))» (упродовж 2 вересня 1930 р. й до 1931 р. – Акційне товариство «Українська Радянська Енциклопедія»). У ньому представлені окремі документи 1930–1934 рр., а саме: постанова ВУЦВК про видання «УРЕ»; протоколи засідань Правління Акційного товариства «Українська Радянська Енциклопедія»; накази по Видавництву «УРЕ»; листування з видавництвами та державними установами про видання й розповсюдження енциклопедії; комплектування штатів, список співробітників енциклопедії;

схема розділів «УРЕ»; методологічні вимоги до статей; проект правил мовного оформлення «УРЕ»; договори та листування з авторами статей про складання замовлень; протоколи засідань Редакційного бюро «УРЕ»; матеріали місцевому «УРЕ»; платіжні відомості, авансові звіти, рахунки; листування з державними установами та організаціями з питань ліквідації «УРЕ»; тощо.

Фонд 4750 ЦДАВО України – «Головна редакція «Української Радянської Енциклопедії» Академії наук УРСР» – містить матеріали «УРЕ», які хронологічно обіймають 1945–1947 (невдалу другу спробу реалізації республіканського енциклопедичного проекту) й 1958–1965 рр.

За 1945–1947 рр. у фонді 4750 відклялися окремі документи, які висвітлюють підготовчу роботу по створенню «УРЕ». Це, зокрема, проект постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У «Про видання, кошторис і штат «Української Радянської Енциклопедії»»; листування з Радою Міністрів УРСР, Всесоюзним науковим інститутом «Советская Энциклопедия», Всесоюзним об'єднанням «Международная книга» про видання енциклопедичної літератури й закупівлю закордонних енциклопедій для потреб редакції; місячні плани роботи редакції й ученого секретаря; довідки про роботу редакції за 1946–1947 рр. та звіт за 1947 р.; списки словників, рецензій і карток до словників, список праць музикознавця й фольклориста, директора Інституту народної творчості та мистецтв АН УРСР М. О. Грінченка (1888–1942), які мали увійти як статті до «УРЕ» 1947 р.; проект штатного розпису та штатні розписи за 1945–1947 рр.; фінансові плани та звіти. На жаль, вищезгадані матеріали, які відклялися у фонді, мають фрагментарний

характер й не дозволяють створити цілісної картини чи виразної мотивації, чому саме було припинено підготовку так би мовити «УРЕ-2». Зрозуміло, що так само не відклалися й підготовчі матеріали до партійно-урядового рішення або й саме рішення (якщо таке було) щодо припинення роботи над енциклопедичним проектом – на противагу, скажімо, листопадовому рішенню Наркомосу УСРР 1934 р. про припинення («призупинення») роботи над «скрипниківською» «УРЕ».

Серед матеріалів цього ж фонду 1958–1965 рр. наступні: листування з урядовими установами, Президією АН УРСР і Державним комітетом у справах видавництв УРСР (Держкомвидавом) про видання енциклопедичної літератури; протоколи, стенограми засідань і постанови Головної редакційної колегії «Української Радянської Енциклопедії»; накази Головного редактора з організаційно-виробничих питань; пропозиції та побажання населення щодо видання енциклопедичної літератури; пропозиції й зауваження трудящих до проекту словників «УРЕ»; фінансові звіти; звіти про виконання плану випуску продукції; протоколи засідань місцевого комітету профспілки редакції енциклопедії; пропозиції та побажання трудящих щодо макета 17-го тому «УРЕ» – «Українська Радянська Соціалістична Республіка»; рецензія на макет 17-го тому «УРЕ»; та ін.

Доповнюють матеріали вищезгаданих тематичних фондів окремі документи фонду 2 – «Рада Міністрів Української РСР». Так, зокрема, у фонді присутні постанови й рішення Ради Міністрів УРСР щодо видання «Української Радянської Енциклопедії» 1944–1947 й 1957–1965 рр., листування з Головною редакцією «УРЕ», акти ревізії фінансового стану енциклопедії, урядові розпорядження щодо комплектування штату Головної редакції енциклопедії та її відділів та ін.

У матеріалах ф. 4379 ЦДАВО України – «Боберський Іван (1873–1947) – український емігрант, професор ака-

демичної гімназії у Львові, голова руханкового товариства «Сокіл» у Львові» – зберігається численне листування фондоутворювача 1924–1943 рр. з багатьма кореспондентами у Європі, Сполучених Штатах Америки та Канаді – переважно українськими емігрантами й політиками, учасниками подій Української революції 1917–1921 рр.

Серед кореспонденції І. Боберського, який після урядової діяльності у Державному секретаріаті ЗУНР упродовж 1920–1932 рр. працював у Канаді, а відтоді замешкав у югославському містечку Тржичі, фрагментарно представлене листування з редакцією «Української Загальної Енциклопедії» у Львові – І. Боберський був автором інформаційного огляду «Канада» ширшої статті третього тому «УЗЕ» – «Україна: неполітична еміграція» [10, с.982]. У матеріалах фонду відклалися кореспонденція І. Боберського з редакцією «УЗЕ» – зокрема, його листи до Львова від 2-го, 23-го й 29 березня, 30 травня та 19 жовтня 1933 р. [2, арк. 116], 5 серпня 1934 р., 25 січня, 1-го й 9 лютого, 6 березня, 27 червня й 7 жовтня 1935 р. Кореспонденція містить цікавий матеріал щодо уточнення й доповнення І. Боберським інформації про чисельність українського населення, його інституції та організації, конфесійний поділ у Канаді (автор верифікував власні відомості, звертаючись також до своїх канадських знайомих). У листі до д-ра Т. Дацківа у Вінніпег 3 липня 1935 р. його югославський кореспондент повідомляв про завершення видання й водночас фінансові проблеми «УЗЕ»: « «Українська енциклопедія» вже вийшла ціла. Я мусів мій текст скоротити, бо не мали гроша подати його в цілости, не подали також ані одної світлини» [2, арк. 116]. У зверненні до редакції енциклопедії від 7 жовтня 1935 р. І. Боберський зафіксував хронологію своїх взаємин з виданням: «Перший лист, щоб написати опис Канади, прийшов сюди (м. Тржич, Югославія. – Авт.) 2.X.1932. Примірники готового

тексту наспіли 5.ІІІ.1935. Поправки, переписка, доповнення тревали 2 літа і 5 місяців» [2, арк. 116].

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) опрацьовані, зокрема, справи ф. 1 (Центральний Комітет Компартії України, 1917–1991 рр.) – оп. 1 (Матеріали з'їздів, конференцій і пленумів ЦК Компартії України, 1917–1971 рр.); оп. 6 (Протоколи засідань Політбюро ЦК і матеріали до них, 1919–1967 рр.); оп. 7 (Протоколи засідань Оргбюро і Секретаріату ЦК КП(б)У і матеріали до них, 1919–1938 рр.); оп. 20 (Документи відділів ЦК КП(б)У, 1918–1941 рр.); оп. 23 (Документи загального відділу (особливий сектор) ЦК Компартії України (секретна частина), 1941–1959 рр.); оп. 24 (Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина), 1950–1967 рр.); оп. 70 (Документи відділу агітації і пропаганди ЦК Компартії України, 1941–1967 рр.); та деякі інші.

Матеріали ЦДАГО України дозволили докладніше з'ясувати загальну лінію політичного керівництва радянської України, його різних структурних ланок щодо проекту першої «Української Радянської Енциклопедії» 1927–1934 рр., зміни у складі редколегії видання, авторському колективі й спрямуванні «УРЕ». У матеріалах архіву відклалося нечисленне листування осіб, причетних до підготовки першої «УРЕ» – Головного редактора М. Скрипника, заступників Головного редактора – А. Річицького й І. Фалькевича, І. Шведова, наступника М. Скрипника на посаді Головного редактора видання В. Затонського; матеріали перевірок роботи «УРЕ», постанови ЦК КП(б)У з цих питань та ін. Одна зі справ оп. 20 (спр. 2927) містить унікальний матеріал для історії першої «УРЕ» – неповну стенограму наради 18 грудня 1929 р. в Агітпропвідділі ЦК КП(б)У, на якій головував А. Хвиля, з обговоренням стратегії підготовки «Великої Української Радянської Енциклопедії» [13, с. 101].

Надзвичайно фрагментарно (кількома уривчастими документами) у ЦДАГО України представлені матеріали другої спроби підготовки багатотомної «Української Радянської Енциклопедії» 1944–1947 рр., яка була припинена за не зовсім з'ясованих й досі обставин. Значно докладніше в архівних матеріалах ЦДАГО України представлена документація ЦК Компартії України та відділів ЦК, пов'язана з ініціюванням та процесом підготовки сімнадцятитомного видання «Української Радянської Енциклопедії» 1957–1965 рр. Йдеться про постанови ЦК КП України, доповідні записки відділу науки і культури ЦК, листування з Головною редакцією «УРЕ», установами та організаціями республіки, трудящими з приводу підготовки «Української Радянської Енциклопедії», відгуки читачів на вихід окремих томів енциклопедії або окремі зміщені у ній статті тощо. Фрагментарно представлені матеріали ухвалення рішень ЦК КП України щодо підготовки й публікації республіканських галузевих енциклопедій 1960–1970-х рр. – насамперед «Радянської енциклопедії історії України».

Ф. 263 ЦДАГО України – «Колекція позасудових справ реабілітованих» – містить численні справи громадян України, репресованих за часів більшовицького тоталітарного режиму, насамперед упродовж 1930-х рр. Серед цієї колекції зберігаються й окремі архівно-кримінальні справи на осіб, які брали участь у виконанні енциклопедичних проектів УАН – ВУАН й були репресовані у 1930-х рр.

У фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України опрацьовані також матеріали ф. 269 «Колекція документів «Український музей в Празі»». Музей був створений у травні 1925 р. у столиці Чехословаччини за ініціативою професорів Українського вільного університету під назвою «Музей визвольної боротьби України» (МВБУ). Засновником й власником МВБУ виступило Товариство «Музей визвольної бо-

ротьби України». Мета й завдання МВБУ декларувалися у зверненні Товариство МВБУ «До українського громадянства» 1925 р., а саме: збирання й збереження матеріальних пам'яток, документів, архівів, усіх предметів, пов'язаних з визвольною боротьбою України, насамперед подіями Першої світової війни 1914–1918 рр., революцією й національно-визвольними змаганнями. Матеріали МВБУ поділялися на чотири відділи: політико-дипломатичний, військовий, емігрантський, загальний. До останнього входили музейні експонати, фотографії, колекції української преси, бібліотеки різних організацій, які зберігалися як окремі зібрання й колекції.

У листопаді 1945 р. МВБУ отримав нейтральну назву «Український музей», а в березні 1948 р. його діяльність була припинена чехословацькою владою. 1948, 1958 й 1983 рр. документи й матеріали МВБУ були перевезені до СРСР й розпорошені між різними установами. Більшість згаданих зібрань надійшла до ЦДАВО України, інші – до ЦДІА України, м. Львів, державних архівів Волинської, Львівської, Рівненської, Тернопільської й Харківської областей. 1988 р. невеликий масив документів МВБУ (117 коробок компактного розсіпу) був переданий з КДБ УРСР до колишнього Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК КП України (нині – ЦДАГО України). 1997–1999 рр. ці документи пройшли науково-технічне упорядкування. В процесі цієї роботи виділено з розсіпу 205 фондоутворювачів, установ і окремих осіб, сформовано й описано 1 644 справи, комплектів часописів, газет, окремих друкованих видань (брошури, бюлетені тощо).

До ф. 269, крім матеріалів колишнього МВБУ, увійшли й окремі документи з інших архівних зібрань української еміграції (Українська бібліотека ім. С. Петлюри у Парижі, Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції та ін.). Більшість документів і матеріалів ф. 269 має

фрагментарний характер і є невеличкою часткою тих фондів і колекцій, які розпорошені по інших архівосховищах України або за її межами, насамперед, у Чехії. Серед матеріалів ф. 269 (опис 2) присутні й особисті документи і матеріали (зокрема, листування, творчі матеріали, мемуари) українських державних, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури й освіти Д. Антоновича, Є. Вирового, Х. Кононенко, В. Петріва, В. Приходька, В. Проходи, С. Русової, П. Сливенка, В. Старосольського, Л. Чикаленка, О. Шульгина та ін. [7, с.243].

Серед матеріалів ф. 269 (опис 2) ЦДАГО України значний інтерес для теми нашого дослідження становлять окремі справи (на жаль, не завжди датовані), які містять фрагменти листування й творчі підготовчі матеріали для написання статей (чернетки, авторизовані машинописи) тритомної «Української Загальної Енциклопедії» та входять до колекції документів колишнього редактора «УЗЕ» Василя Сімовича (1880–1944) (справи 205–229) [8].

З матеріалів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) використано матеріали фондів особового походження – М. П. Бажана (1904–1983) – українського радянського письменника й Головного редактора «Української Радянської Енциклопедії» 1957–1984 рр. (ф. 535) – та Ю. О. Іванова-Меженка (1892–1969), завідувача Бібліографічною редакцією «УРЕ» 1960–1962 рр. (ф. 365).

Зокрема, у ф. 535 проаналізовані справи, у яких наявне листування Головного редактора «УРЕ» з ЦК КП України щодо принципів подання в енциклопедії персоналій компартійної номенклатури республіки 1920–1930-х років, переважно знищеної сталінськими репресіями й на середину 1950-х років (час започаткування республіканського енциклопедичного проекту) у своїй переважній більшості реабілітованої (за винятком декількох осіб); а також з методичними ре-

комендаціями керівникам відділів «УРЕ» щодо принципів підготовки статей до тритомного «Українського радянського енциклопедичного словника» («УРЕС») [4, арк. 4].

В особовому фонді Ю. О. Іванова-Меженка у ЦДАМЛІМ України (ф. 365) для розкриття нашої теми значний інтерес становить листування фондоутворювача з Головним редактором «Української Радянської Енциклопедії» М. Бажаном з виробничих та особистих питань, зокрема, щодо обставин переїзду Юрія Олексійовича з Ленінграда до Києва у зв'язку з запрошенням на посаду завідувача Бібліографічною редакцією «УРЕ»; кореспонденція Ю. Меженка з редакцією «УРЕ» щодо зауважень на верстку першого тому енциклопедичного сімнадцятитомника, підготовки авторської статті до розділу «Книгодрукування» енциклопедії та ін. [3, арк.5].

У Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІА України, м. Київ) значний інтерес для нашої теми становили матеріали ф. 1225. «Лотоцький Олександр Гнатович (1870–1939) – публіцист, видавець, член Української Центральної Ради». Зокрема, йдеться про справу 70 з матеріалами листування О. О. Русова, що дозволяє реконструювати задум петербурзької української «Громади» 1905 р. – видати однотомну українську енциклопедію під назвою «Вопросы современной украинской жизни» [5, арк.13].

Фамільний фонд «Грушевські – історики» (ф. 1235) ЦДІА України у м. Києві, серед іншого цінного матеріалу, містить й листи до М. С. Грушевського 1902–1915 рр. відомого російського філолога, академіка Петербурзької АН О. О. Шахматова [6, арк.3]. У частині цієї кореспонденції, яка хронологічно обіймає 1909–1913 рр., значна увага приділяється складному процесу перемовин й технології підготовки чотиритомної вітчизняної енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем».

Матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДІА України, м. Львів) становили інтерес для нашої теми насамперед з огляду на наявність у них фонду 328 «Редакція «Української Загальної Енциклопедії», м. Львів».

Редакція існувала упродовж 1930–1935 рр. й опублікувала за цей час три томи «Української Загальної Енциклопедії». У фонді зберігаються статті з історії і культури України; біографічні матеріали письменників, вчених та політичних діячів; статті з історії міст і сіл; вирізки статей з «Малої енциклопедії» Брокгауза, які використовувалися для складання термінологічного словника «УЗЕ»; бібліографічний покажчик літератури; передмова до енциклопедії; списки авторів й редакційної колегії; алфавітний покажчик статей; журнал реєстрації вхідної й вихідної кореспонденції; список статей до розділу «Україна»; тощо.

Фонд 362 «Студинський Кирило (1868–1941), історик мови і літератури, голова НТШ (1923–1932), академік ВУАН (1924–1933, 1939–1941)» ЦДІА України у м. Львові становив інтерес для нашої теми з огляду на присутність у ньому фрагментів листування 1930–1931 рр. Редакції «Української Радянської Енциклопедії» у Харкові з НТШ у Львові з проханнями надіслати біобібліографічні відомості про західноукраїнських культурно-освітніх й наукових діячів, а також представників української еміграції у Європі для словниково-енциклопедичних видань «УРЕ».

У фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБ України) (ф. 6 – фонд припинених справ) вивчені справи окремих осіб, які брали участь у реалізації республіканських енциклопедичних проектів 1920-х – початку 1930-х рр. й були згодом репресовані (А. Біленького-Березинського, О. Бадана-Яворенка, акад. С. Рудницького, А. Річицького, А. Геттлера, І.-Б. Шведова та деяких інших).

Матеріали Наукового архіву Інституту історії України НАН України (НА ПУ НАН України) містять (ф. 1, оп. 1 – справи постійного зберігання по основній діяльності установи) стенограми засідань Ученої (робочої) ради інституту, численну кореспонденцію академічної установи з Президією АН УРСР, Радою Міністрів УРСР, відділами ЦК Компартії України, редакцією «Української Радянської Енциклопедії» тощо. У документах НА ПУ НАН України фрагментарно представлений процес участі учених інституту у підготовці томів сімнадцятитомної «УРЕ» 1959–1965 рр., чотиритомної «Радянської енциклопедії історії України» 1969–1972 рр., республіканської краєзнавчої енциклопедії – «Історії міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах, інших енциклопедичних видань.

Значний інтерес для опрацювання заявленої нами теми становили архівні фонди Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). У фондах ІР НБУВ зберігся великий масив архівного матеріалу, що репрезентує історію діяльності Української Академії наук. Переважна частина цього матеріалу зосереджена у двох фондах: 1 та 10. У фонді 1, який складається з багатьох архівних збірок, в архіві Неодмінного секретаря УАН акад. А.Ю. Кримського відклалися документи канцелярії Неодмінного секретаря. Найціннішою частиною останніх є протоколи Спільного зібрання ВУАН – майже 250 протоколів та матеріали до них 1918–1928 рр., тобто за час секретарювання Агатангела Юхимовича. На сьогодні це найповніша збірка основних діловодних матеріалів ВУАН. Доволі широко представлені у цьому фонді й інші матеріали діловодного й наукового характеру: насамперед, листування з органами влади й управління наукою в Україні, ділова кореспонденція канцелярії Неодмінного секретаря, правління ВУАН з установами і організаціями, окремими особами, звіти, повідомлення, копії протоколів за-

сідань різних академічних інституцій, насамперед підпорядкованих Спільному зібранню, матеріали про майновий і фінансовий стан ВУАН, у справах видавничої діяльності, зокрема матеріали про роботу академічного видавництва. Представлені також матеріали щодо змін статуту ВУАН, особового складу академічних інститутів, документи контрольно-ревізійних комісій, тексти доповідей та звідомлень відділів, окремих кафедр і комісій, інститутів Академії наук.

Другим значним комплексом документів та матеріалів Академії наук є фонд 10 ІР НБУВ. У ньому сконцентровано документи й наукові рукописи академічних інституцій гуманітарного профілю, а також соціально-економічних й правових дисциплін, що існували у межах Історично-філологічного та Соціально-економічного відділів Академії упродовж 1918–1936 рр. Найбільший за обсягом масив складають матеріали установ Історичної секції ВУАН, згодом установ історичного циклу: оригінали, чорнетки й копії протоколів засідань комісій, планів, звідомлень, доповідних записок, звіти співробітників та членів комісій, листування; документи з фінансових та господарських питань тощо. Заслужують на увагу й деякі матеріали Президії ВУАН щодо атестації наукових працівників, що відклалися у ф. 10, а також документи академічних установ, підпорядкованих безпосередньо Спільному зібранню (згодом Президії) ВУАН: Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України, Комісії для виучування продуктивних сил України та ін.

Матеріали, що висвітлюють функціонування енциклопедичних комісій УАН-ВУАН – Комісії Енциклопедичного словника й Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України, також частково відклалися у фондах особового походження, що зберігаються в ІР НБУВ[5, с.13]. акад. Д. І. Багалія, голови Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (23

січня 1919 р. – 25 лютого 1920 р.) (ф. 80); акад. М. П. Василенка, голови Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (25 лютого 1920 р. – липень 1923 р.) (ф. 40); М. М. Могилянського, керівничого над працями Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (липень 1923 р. – середина 1933 р.) (ф. 131); В. Л. Модзалевського, керівничого над працями Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (8 лютого 1919 р. – 3 серпня 1920 р.) (ф. XII); та ін.

У Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України опрацьовано матеріали ф. 154 «Кошарнівський Микола Григорович (1900–1979) – вчитель, колекціонер» та ф. 210. «Сарана Федір Кузьмович (1921–1995) – український бібліограф і літературознавець, шевченкознавець». Перший з вищезгаданих фондів становить інтерес під кутом зору нашої теми, оскільки містить численне листування фондоутворювача з представниками творчої інтелігенції республіки, насамперед літераторами, а також наявністю у цій кореспонденції фрагментарних, але змістовних відгуків М. Кошарнівського на публікацію спогадів сучасників й енциклопедичні статті, зокрема, в «Українській Радянській Енциклопедії». Матеріали фонду Ф. Сарани, серед іншого, містять його численне листування з вищезгаданим Ю. Меженком. У цій кореспонденції зафіксовані цікаві подробиці «трансферу» Юрія Олексійовича з Ленінграду до Києва, обставини його праці в «УРЕ», оцінка окремих томів енциклопедії, взаємин з колегами, зокрема, з Головним редактором М. Бажаном, тощо [14, с.13].

До другого (після архівів) комплексу джерельних матеріалів слід віднести публікації офіційних документів. Серед останніх непересічне значення мають офіційні «Звідомлення» (звіти) Української Академії наук – Всеукраїнської

Академії наук за 1919–1920-ті рр. [16, с.23]. У них міститься, зокрема, важлива інформація щодо діяльності енциклопедичних комісій УАН-ВУАН – Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України й Комісії для складання Енциклопедичного словника. У комплексі цих публікацій надзвичайну цінність має перший академічний звіт – «Перший піврік існування Української Академії Наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 р.» [16, с.23], оскільки у ньому вміщено важливі документи з передісторії заснування та перших кроків діяльності Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України: «Докладна записка» В. Л. Модзалевського «Про програм і порядок видання Біографічного словника діячів українського народу й української землі (науки, літератури, історії, мистецтва та громадського руху)» (10 грудня 1918 р.); подані у додатках до протоколів Спільних зібрань Академії документи провідних співробітників Комісії Біографічного словника – «Життєпис В. Л. Модзалевського», «Спис праць В. Л. Модзалевського»; «Життєпис і реєстр наукових праць Ф. Л. Ернста»; «Життєпис і реєстр наукових праць Н. І. Мірзи-Авак'янц»; «Життєпис і реєстр наукових праць В. О. Романовського» та «Життєпис і реєстр праць П. Я. Стебницького» [16, с. 92].

Безпосередньо до архівних матеріалів примикають три числа друкованого органу редакції скрипниківської «Української Радянської Енциклопедії» – «Бюлетеня УРЕ», які з'явилися друком 1931–1932 рр. [12, с. 21]. Вже у першому числі «Бюлетеня УРЕ» у редакційній статті наголошувався концептуальний задум цього енциклопедичного проекту: «Місце, що його в УРЕ треба дати українці, пов'язання з нею чималої кількості матеріалу, природний інтерес не тільки до наших безпосередніх державних сусідів, як і взагалі до країн із значною українською людністю, але й до територій СРСР із значними компактними масами укра-

їнської людності – усе це не може бути механічно приєднане до того матеріалу, що його дає, скажім, «БСЭ». Потреба органічно прийняти весь матеріал матеріялістичною діалектикою, дати в розгорненому вигляді україніку, особливу увагу дати сусідам і територіям із значними масами українців, нарешті, і тая технічна обставина, що УРЕ повинна мати свій обсяг цілого видання, – усе це разом узятє веде до того висновку, що ми стоїмо перед завданням утворити оригінальну енциклопедію» [16, с. 33]. До певної міри програмно-настановчий характер мала й промова наркома освіти УСРР, Головного редактора «УРЕ» М. Скрипника на засіданні Редакційного бюро енциклопедії 4 грудня 1930 р. – «УРЕ – то наша пролетарська зброя», вміщена у тому ж числі «Бюлетеня УРЕ» [16, с. 23].

Після відновлення державної незалежності 1991 р. істотно збільшилася кількість публікацій документів і матеріалів й у «материковій Україні».

Для з'ясування загальної атмосфери, що у ній розвивався український рух у Російській імперії упродовж перших двох десятиліть ХХ ст., й відповідно умов, за яких визрів задум й почали реалізовуватися перший вітчизняний енциклопедичний проект ХХ ст. – чотиритомник «Украинский народ в его прошлом и настоящем», а згодом й енциклопедичні проекти УАН-ВУАН, надзвичайно цінними є опублікований корпус листування двох визначних постатей українського руху – Є. Чикаленка з П. Стебницьким [14, с. 5], а також надрукований 2011 р. на академічному рівні у трьох томах «Щоденник» Євгена Чикаленка 1907–1920 рр., упорядкований Тетяною Остапко.

Технологія виникнення задуму, проблеми формування авторського колективу й процес підготовки проекту «Украинский народ в его прошлом и настоящем» виразно простежуються у кореспонденції М. С. Грушевського з російським академіком-філологом О. О. Шахматовим 1902–1916 рр., опублікованій ро-

сійським дослідником В. І. Макаровим (м. Слєць) в «Українському історичному журналі» 1996 р. [21, с. 25]. Додаткову цінність цій публікації надає виявлення упорядником листів М. С. Грушевського до свого російського колеги у Санкт-Петербурзькому відділенні Архіву Російської Академії наук – архівосховищі, яке не часто відвідують українські учені. Листи О. О. Шахматова до історика зберігаються у фонді 1235 (родинний фонд Грушевських) у ЦДІА України у м. Києві. Недоліком публікації дослідника з Сльця є не завжди коректне датування листів М. С. Грушевського (а іноді й цілковита відсутність такої хронологічної прив'язки – листи історика публікуються без дат, навіть приблизних), що істотно ускладнює розуміння хронології подій, про які йдеться у кореспонденції, а відтак й не завжди коректне розташування цього листування у публікації в «Українському історичному журналі».

Значний інтерес для висвітлення нашої теми становить серійне видання «Епістолярні джерела грушевськознавства», започатковане Українським історичним товариством (США) й Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Зокрема, 2-й том цієї серії містить, зокрема, листування видатного історика з Ф. К. Вовком й В. К. Липинським, що у ньому в тому числі обговорюються питання підготовки чотиритомної енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем» [21, с. 25]. Проблеми внутрішньоакадемічного життя Всеукраїнської Академії наук другої половини 1920-х рр., фрагментарно – функціонування Постійної комісії УАН-ВУАН для складання Біографічного словника України – висвітлені у збірнику кореспонденції М. Грушевського з Головою НТШ у Львові К. Студинським [19].

Розпочата 1993 р. серійна публікація документів і матеріалів з історії Академії наук – Національної Академії наук України у перших трьох томах видання містить

значну кількість джерельного матеріалу з історії академічних енциклопедичних комісій 1919–1933 рр. Постійної комісії біографічного словника діячів України та Комісії для складання енциклопедичного словника.

Науковим працівником Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського Світланною Миколаївною Ляшко підготовлений та опублікований цінний збірник джерельного матеріалу «Постійна комісія УАН-ВУАН для складання Біографічного словника діячів України. 1918–1933», який містить не лише власне документи до історії цієї академічної комісії, а й цінний науково-довідковий апарат: «Склад співробітників Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1919–1932)»; «Біографічні довідки про співробітників Комісії»; «Узагальнений список імен діячів України, які згадуються у матеріалах Біографічної комісії». У виданні вміщено також й архівний опис документів Комісії, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського [25, с. 456].

Важливий джерельний матеріал щодо участі видатного історика Івана Крип'якевича у підготовці «Української Загальної Енциклопедії» надрукований львівською дослідницею Тетяною Гуцаленко. У її публікації 2001 р. вміщено 4 листи Головного редактора «УЗЕ» І. Раковського до І. Крип'якевича 1929–1930 рр.; 2 листи І. Крип'якевича І. Раковському 1929–1930 рр. й лист до І. Крип'якевича редактора «УЗЕ» Василя Сімовича від 9 лютого 1934 р. [13, с. 453].

Залаштункові подробиці підготовки «Української Радянської Енциклопедії» 1957–1965 рр. (або «УРЕ» М. Бажана), відверті оцінки якості усього видання й окремих його статей можна з'ясувати завдяки аналізу надрукованого листування двох таких яскравих особистостей, як знаний львівський історик Ярослав Дашкевич (1926–2010) та його старший

колега, видатний український бібліограф і книгознавець, керівник Бібліографічної редакції «УРЕ» Юрій Іванов-Меженко.

Таким чином, наявна на сьогоднішній день вітчизняна й зарубіжна історіографія питання не має у своєму активі жодної праці, що у ній би комплексно й системно висвітлювалася історія вітчизняної енциклопедичної справи ХХ ст. У зв'язку з цим спроба автора заповнити цю історіографічну лакуну видається цілком логічно обґрунтованою.

Наявна джерельна база, що зберігається у центральних та деяких відомчих архівах України, а також опубліковані поодинокі документи й збірники документів і матеріалів, надрукований епістолярій й мемуаристика осіб, причетних до вітчизняних енциклопедичних проєктів ХХ ст., дозволяють висвітлити заявлену нами проблему з достатньою повнотою й вичерпністю.

Список використаних джерел

1. ЦДАВО України. – Ф. 4379. – Оп. 1. – Спр. 10. Листи І. Боберського до різних осіб за 1933 р. Копії, 5 січня – 30 грудня 1933 р., 316 арк.
2. ЦДАВО України. – Ф. 4379. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 116.
3. ЦДАМЛМ України. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 13. Листи Ю. О. Меженка до М. П. Бажана (чернетки), 27 грудня 1955 р. – 28 серпня 1967 р., 8 арк.;
4. ЦДАМЛМ України. – Ф. 535. – Оп. 1. – Спр. 913. Бажан М. П. «Завідуючим науково-галузевими редакціями: Методичні рекомендації [щодо підготовки статей «УРЕС»]». Порядок проведення заключного засідання Головної редакційної колегії «Української»
5. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 1225. – Оп. 1. – Спр. 70: Папери О. Г. Лотоцького: Листи О. О. Русову Д. Антоновича, Б. Грінченка, М. Грушевського, В. Доманицького, І. Житецького, А. Кримського, М. Славінського й двох кореспондентів з нерозбірливими підписами, 1905–1906 рр., 29 арк.
6. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 828: Листи О. О. Шахматова, 3 травня 1902 р. – 11 березня 1915 р., 35 арк.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України: Путівник / Держкомархівів України. ЦДАГО України; автори-упоряд.: Б. Іваненко (кер.), О. Бажан,

А. Кентій, Н. Маковська, А. Соловйова; редкол.: Р. Пиріг (голова) та ін. – К.: Держкомархів України, 2001. – С. 243–282.

8. ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 211. Тексти статей до «Української Загальної Енциклопедії» (авт. – Д. Антонович, А. Артимович, В. Біднов), 407 арк.;

9. Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник / НАН України: Національна б-ка України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису / [О. С. Боляк, С. О. Булатова, Т. І. Воронкова та ін.]; [редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін.]. – К.: НБУВ, 2002. – 766 с.

10. Лемберський І. Канада: [Україна: неполітична еміграція] / Іван Боберський // Українська Загальна Енциклопедія : Книга знання: В 3 т. / [Під гол. ред. Івана Раковського]. – Львів – Станіславів – Коломия, [1935]. – Т. 3: С – Я. – С. 982–985.

11. Борчук С. Народа в Агітпропвідділі ЦК КП(б)У 18 грудня 1929 р. – обговорення стратегії підготовки Великої Української Радянської Енциклопедії / С. М. Борчук // Вісник Прикарпатського університету : Історія. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 20. – С. 99–107.

12. Бюлетень УРЕ: Орган редакції Української Радянської Енциклопедії : Виходить неперіодично. – Харків, 1931. – Квітень. – № 1. – 48 с.

13. Гуцаленко Т. Участь Івана Крип'якевича у створенні «Української Загальної Енциклопедії»: За матеріалами листування / Т. Гуцаленко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наук. праць / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича / [редкол.: Я. Ісаєвич (відп. ред.) та ін.]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 453–458.

14. Євген Чикаленко – Петро Стебницький. Листування. 1900–1922 рр. / НАН України. Інститут укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського / [упоряд.: Н. Миронець, І. Старовойтєнко, О. Степченко; вступ. стаття Н. Миронець, І. Старовойтєнко]. – К.: Темпора, 2008. – 628 с.

15. Завдання Бюлетеню : [Редакційна] // Бюлетень УРЕ : Орган редакції Української Радянської Енциклопедії. – 1931. – Квітень. – № 1. – С. 3.

16. Звідомлення про діяльність Української Академії Наук у Києві до 1 січня 1920 р. – К.: Друкарня УАН, 1920. – 95 с.

17. Історія Академії наук України 1918–1923: Документи і матеріали / АН України; Інститут української археології; ЦНБ ім.

В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства, Ін-т рукопису / [упоряд.: В. Г. Шмельов (ст. упорядник), В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговський та ін.]; [редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.), П. Д. Овчаренко (заст. відп. ред.), Г. В. Боряк та ін.]. – К.: Наук. думка, 1993. – 376 с.

18. Кленович Л. До методології плану УРЕ / Л. Кленович // Бюлетень УРЕ : Орган редакції Української Радянської Енциклопедії. – 1931. – Квітень. – № 1. – С. 7–15.

19. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / [Упоряд., археогр. передмова Г. Сварник]; [вступна стаття Я. Дашкевича] / НАН України : Львівське відділення Ін-ту укр. археології і джерелознавства ім. М. С. Грушевського; ЦДА України у м. Львові; УВАН у США]. – Львів – Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. – № XX. – 268 с.

20. Листи Степана Рудницького до Софії та Станіслава Дністрянських (1926–1932) / Упоряд., вступна стаття та прим. Миколи Мушинки. – Едмонтон : Вид-во Канадського ін-ту українських студій Альбертського ун-ту, 1991. – 91 с.

21. Листування М. С. Грушевського й О. О. Шахматова / [Публ. В. І. Макарова] // Укр. іст. журн. – 1996. – № 5. – С. 89–106; № 6. – С. 25–38.

22. Листування Михайла Грушевського / Укр. іст. т-во; Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України / [ред. Л. Винар]; [упоряд.: Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич]. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – Сер. «Епістолярні джерела грушевськознавства». – Т. II. – 413 с.

23. Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) / [Упоряд. Р. Дзюбан, Г. Сварник; ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ історичних колекцій. – Львів : Льв. нац. наукова бібліотека імені В. Стефаника, 2009. – 374 с.

24. Перший піврік існування Української Академії Наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 р. / Видання Української Академії Наук. – К.: Друкарня Українського Наукового Т-ва, 1919. – 176 с.

25. Постійна комісія УАН-ВУАН для складання Біографічного словника діячів України. 1918–1933: Документи. Матеріали. Дослідження / Автор-упорядник С. М. Ляшко; [НАН України: Національна б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень, Ін-т рукопису]. – К.: НБУВ, 2003. – 688 с.

26. Сарана Ф. К. 75-річчя з дня народження Ю. О. Меженка / Ф. К. Сарана // Укр. іст. журн. – 1967. – № 6. – С. 135–136.

27. Сарана Ф. К. Ю.О. Меженко : Життя й діяльність / Ф. К. Сарана, І. Г. Шовкопляс // Ю.О. Меженко (1892–1969) : Матеріали до біографії / [Укл.: Т. А. Ігнатова, Н. В. Козакова, Н. В. Стрішенець]; [вступна ст. Ф. К. Сарани, І. Г. Шовкопляса]; [відп. ред. О. С. Онищенко] / НАН України : ЦНБ ім. В. І. Вернадського; Інститут укр. археографії; Канадський інститут укр. студій, Альбертський ун-т. – К. : Інститут історії України НАН України, 1994. – С. 11–35.

28. Сварник Г. Між Києвом і Львовом: Листування Юрія Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) / Г. Сварник // Український археографічний щорічник : Нова серія. – К., 2009. – Вип. 13/14 (Український археографічний збірник. Т. 16/17). – С. 191–198.

29. Скрипник М. УРЕ – то наша пролетарська зброя: Промова на засіданні Редбюро УРЕ з 4 грудня 1930 р. / М. Скрипник // Бюлетень УРЕ: Орган редакції Української Радянської Енциклопедії. – 1931. – Квітень. – № 1. – С. 3–8.

30. У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / [Упоряд.: О. Гайова, У. Єдлінська, Г. Сварник]; [передмова У. Єдлінської] / АН України : Археографічна комісія, Інститут укр. археографії; Головархів при Кабінеті Міністрів України: ЦДІА України у Львові. – К. : Наукова думка, 1993. – 768 с.

31. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / [Упоряд., археогр. передмова Г. Сварник]; [вступна стаття Я. Дашкевича] / НАН України : Львівське відділення Ін-ту укр. археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського; ЦДІА України у м. Львові; УВАН у США]. – Львів – Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. – № XX. – 268 с.

32. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917) / Євген Чикаленко / [упоряд. Тетяна Осташко]. – К. : Темпора, 2011. – 480 с.

Borchuk S.M. WORLD ENCYCLOPAEDISTS MATERIALS IN UKRAINIAN ARCHIVES. *The current source base, which is represented by several thematic personal funds in central state archives of Ukraine, adequately provides comprehensive coverage of encyclopedic history of domestic affairs twentieth century.*

The basic archives of Ukraine are shown, which have funds and materials on the history of Ukrainian encyclopaedist

coverage. There are described the content assets, their fullness and information component, and also the importance for the study of the history of the Ukrainian encyclopedias. There is emphasized the attention and to the source materials Vernadskiy Library funds, as well as funds and affairs of other agencies.

Thus, there is domestic and foreign historiography and the question has not any work in its active way that it would comprehensively and systematically covered encyclopedic history of the domestic affairs of the twentieth century. That's why, the author attempts to fill this historiography gap seems quite logically justified.

The current source base is stored in the central and some departmental archives of Ukraine and there are also published rare documents and collections of documents and printed correspondence and memoirs of those involved in domestic encyclopaedic projects of the twentieth century and they let to highlight our declared problem with sufficient fullness and completeness .

Keywords: *entsyklopedystyka, Region, encyclopedias.*

Борчук С.Н. ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИСТИКА В МАТЕРИАЛАХ УКРАИНСКИХ АРХИВОВ. *Раскрываются основные архивы Украины, в которых есть фонды и материалы по освещению истории украинской энциклопедистики. Описаны содержание фондов, их наполненность и информационная составляющая, а также важность для исследования истории создания отечественных энциклопедических изданий. Акцентируется внимание и на исходных материалах фондов библиотеки Вернадского, а также на фондах и делах других учреждений.*

Ключевые слова: *энциклопедистика, регион, энциклопедические издания.*